

ПРЕПОДОБНИ ПРОХОР ПЧИЊСКИ
– 950 ГОДИНА У СРПСКОМ НАРОДУ
- тематски зборник -

Издавач
Свеправославно друштво
„Преподобни Јустин Ђелијски и Врањски“

За издавача
Његово Преосвештенство Епископ врањски Господин Пахомије

Уредник
Драгољуб Марјановић

Уређивачки одбор
Влада Станковић
Сунчица Денић
Драгиша Бојовић
Јелена Ердељан
арх. Методије Марковић

Суиздавачи:
Катедра и Семинар за Византологију Универзитет у Београду
- Филозофски факултет
Центар за византијско-словенске студије Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању Универзитет у Нишу

**ПРЕПОДОБНИ ПРОХОР ПЧИЊСКИ
– 950 ГОДИНА У СРПСКОМ НАРОДУ**

- тематски зборник -

Врање, 2021.

САДРЖАЈ

Реч Уредништва	9
Влада Станковић <i>Ктитори манастира Преподобног Прохора Пчињског у средњем веку: цар Роман Диоген, краљ Милутин и значај региона манастира у њихово време.....</i>	11
Радивој Радић <i>Још једном о хронологији живота Светог Прохора Пчињског</i>	18
Драгољуб Марјановић <i>Обнова манастира Преподобног Прохора Пчињског у светлу црквено политичких прилика у Византији и Србији с краја XIII и почетком XIV века</i>	26
Иван Стевовић <i>Манастир Преподобног Прохора Пчињског и црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину: један вид образовања сакралне топографије у доба краља Милутина</i>	37
Јелена Ердељан <i>Мотив јелена у житију и иконографији Светог Прохора Пчињског ...</i>	45
Борис Стојковски <i>Један римокатолички запис о Светом Прохору Пчињском</i>	54
Снежана Ј. Милојевић <i>Житије Светог Прохора Пчињског у светлу топоса средњовековне књижевности</i>	66
Слађана Алексић <i>Житије Преподобног Прохора Пчињског, пустиножитеља и подвижника</i>	80
Драгана Ј. Јањић <i>Средњовековна жупа Пчиња.....</i>	92
Татјана Трајковић, Јелена Стошић <i>Антропонимија „Шињског поменика“</i>	108
Радован Пилиповић <i>Култ средњобалканских подвижника у обновљеној Пећкој Патријаршији (1557–1766).....</i>	124
Јелена Н. Радосављевић <i>Манастир Свети Прохор Пчињски и ослобођење Врања 1878. године ...</i>	135

Васиљ Јововић	
Помени подручја Манастира Прохора Пчињског у црногорској штампи („Гласу Црногораца“) крајем XIX и почетком XX века	144
Ивана Женарју Рајовић	
Четнички покрет и визуелна култура манастира Свети Прохор Пчињски у првој половини XX века.....	153
Урош Шешум	
Српска четничка акција у источном Повардарју 1911–1912.	173
Владимир Вучковић	
Први балкански рат и ослобођење манастира Светог Прохора Пчињског	193
Дејан Д. Антић	
Страдање (1915 – 1918) и канонизација Сурдуличких мученика	208
Јелена Атанасовић	
Представе Светог Прохора Пчињског у зидном сликарству и његов култ у областима Епархије врањске.....	224
Горан М. Јанићијевић	
Национални и литургијски контекст приказаног лика Св. Прохора Пчињског и других балканских анахорета у цркви Светог кнеза Лазара у Прибоју на Лиму	236
Драгиша Бојовић	
„Свети отац“ и „Четири брата“ у прози Григорија Божовића	253
Сена Михаиловић	
Манастир Преподобног Прохора Пчињског као светосавски јунак у путописима Григорија Божовића.....	265
Сунчица Денић	
Народне умотворине и предања из пчињског краја у записима Јована Хаџи Васиљевића	275
Драгана Станковић	
Говор Горње Пчиње у народном стваралаштву пчињског краја	285
Ангелики Деликари	
Грчки превод дуже верзије Житија Светог Прохора Пчињског Мироточивог. Прилог средњевековној балканској хагиологији.....	302
Ружица Левушкина	
Структура и лексика „Акатиста Преподобном Оцу Нашем Прохору Пчињском Мироточивом“	316
Епископ стобијски Давид (Нинов)	
Поетика слободе Преподобног Прохора Пчињског и њено оваплоћење у савременом свету.....	330

Слађана Ристић Горгиев <i>Духовне поуке архимандрита Пајсија</i>	339
Бранко Горгиев <i>Православна духовност и савремени свет.....</i>	349
Мирјана Бојанић Ћирковић, Јелена Јоцић <i>Медијска слика духовности Манастира Преподобног Прохора Пчињског.....</i>	361
Горан Ђорђевић, Исак Давидов <i>Преподобни Прохор Пчињски – 950 година односа традиције и експерименталног научног духа.....</i>	376

Одржавање научног скупа
ПРЕПОДОБНИ ПРОХОР ПЧИЊСКИ
– 950 ГОДИНА У СРПСКОМ НАРОДУ
25. и 26. септембра 2020. године, као и објављивање
Зборника, финансијски је помогло Министарство правде
Републике Србије – Управа за сарадњу са црквама
и верским заједницама.

Иван Стевовић*
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

МАНАСТИР ПРЕПОДОБНОГ ПРОХОРА ПЧИЊСКОГ И ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА У СТАРОМ НАГОРИЧИНУ: ЈЕДАН ВИД ОБРАЗОВАЊА САКРАЛНЕ ТОПОГРАФИЈЕ У ДОБА КРАЉА МИЛУТИНА

Сажетак: *Према резултатима истраживања манастира Преподобног Прохора Пчињског и цркве Св. Ђорђа у Старом Нагоричину у историографији је с добрим разлозима претпостављено да су значајни подухвати на њиховој изградњи били спроведени истовремено. Разматрањем чина обнове старонагоричинског храма и подизања манастирске цркве, у раду се тумаче поводи овом подухвату. Основни циљ прегнућа био је садржан у идеји промоције српског суверена као владара победника у светом рату против иноверника, па самим тим и новог подстицаја култу подвижника у оквирима деловања на просторно-визуелном изражавању симфоније световне и духовне власти.*

Кључне речи: *Старо Нагоричино, Свети Прохор Пчињски, краљ Милутин, војвода Новак Гребострек, свети рат.*

Још увек недовољно познати и протумачени упркос теренским радовима и спроведеним истраживањима, живот, чудотворења а потом и култ односно светилиште Св. Прохора Пчињског, током друге деценије 14. века, залагањем краља Стефана Уроша II Милутина и архиепископа Саве III стекли су посебну афирмацију на ширем простору оновремене Србије (Смолчић - Макуљевић, 2015: 9 - 44). У наредном тексту биће предочени могући одређенији разлози који су, како се може констатовати на основу писаних извора, симбола инкорпорираних у градитељску структуру и слике, довели до тога да поштовање пустиножитеља прерасте у важно средство у процесу саопштавања идеолошких порука краљевске власти и црквене симфоније (Марјановић - Душанић, 2016: 35 - 59). На тај начин, два и физички блиска места Прохоровог борављења наведена у наслову, била су обједињена у узајамно прожимајуће тачке сакралне топографије. Поврх тога, што је посебно важно, њен смисао, по начелу преношења светости, постао је универзално важан, ширећи се на целокупну средњовековну државу.

Већ сами по себи, представа Св. Прохора Пчињског изведена на истакнутом месту на западном зиду нагоричке цркве, у скупини највећих источнохришћанских анахорета, и подизање

* istevovi@f.bg.ac.rs

посвећеног му новог храма, сугеришу програмски значај који је отшелнику био дат у Милутиновом настојању ка успостављању особеног духовног свода националних светитеља. Стога би се, у сврху објашњења повода његовом увођењу у српски пантеон, почетна тачка с разлогом могла потражити у познатом натпису уклесаном у надвратну греду цркве Св. Ђорђа. У садржају натписа, при крају, наведена је 1312/1313. година, а у наставку да „в тоже лето крал изби Турки.“ У историографији се није подробније расправљало о његовом садржају. У монографији о нагоричкој цркви саопштено је само да је „на крају натписа...забележена вест о победи краљеве војске над Турцима, заправо једног одреда који је краљ Милутин послао као помоћ свом тасту, византијском цару Андронику II, а који је у Малој Азији однео победу над Турцима. Та победа је с радошћу примљена у Србији, а у Нагоричину, где се управо обнављао храм св. ратника Ђорђа, она је, вероватно, доведена у везу са том обновом, што је подвучено и на фрескама изведеним до 1317 - 1318. године“ (Тодић, 1993: 26).

Одавно је познато да се завршетак нагоричког натписа односио на најмање једну војну победу коју су, на позив цара Андроника II Палеолога упућен Милутину, краљеве јединице предвођене великим војводом Новаком Гребостреком, извојевале против Турака у Анадолији. Према различитим изворима, од којих је документарно највреднији спис Нићифора Григоре, битке су се догодиле у раздобљу од септембра 1312. до пре октобра 1313. године (Баришић - Ферјанчић, 1986: 182 - 187). Ово потпуно подударење датума наведених сукоба и обнове цркве Св. Ђорђа оснаживало би својевремено наговештену могућност да је нагорички натпис био противне садржине, уклесан нешто касније, можда по свршетку сликарских радова (Ђурић, 1968: 68 - 76). У овом тексту, у средишту пажње јесте рецепција овог догађаја у најученијим круговима српског двора и цркве, у функцији конструисања посебног светог места које је Милутину донело оправдање за репрезентативно самопрепознавање и властито визуелно представљање у светлу највиших царских атрибута.

Разложно је започети од текста писаног извора, краљевог житија из пера архиепископа Данила II, у коме се наведеном дешавању посвећује посебна пажња, уочљива не толико у самом његовом спомињању колико у начину на који је, пажљиво сроченом драматском градацијом, описан. Епизода започиње Андрониковим позивом, у коме се Милутин назива „слатким и љубазним, па и најсрдачнијим сином државнога (моћнога) ми царства“, након чега следи царева молба за помоћ против „зломислених Персијанаца“ који ће, ако добију на времену, „доћи до саме моје главе“, односно до ро-

мејске престонице. Као одговор, Милутин „заповеди да се скупе сви војници његове државе. Када је то било, изабравши великоимениту властелу своју која му је срцу мила, и укрепивши њихова срца разумним и слатким речима, и одликова их многим чашћу, давши све што им је на потребу, и пусти их да са великом силом иду на ове погане Персијанце. И даде им место себе великог војводу Новака званог Гребострека. И они као истинита чеда његова...*као што су и први пут послушали да иду на победу против такове јереси*, тако и тада одоше веселим ногама, призивајући помоћ Владике Христа на своју победу.“ После кратког излагања о путовању, Гребострекове трупе „уђоше у саму ту Анатолију, у државу безбожних. И пошто је био велики рат међу њима...и заступством доброга Бога добро добивши снаге, победише их, секући њихова *нечастива тела* као траву пољску. И сасвим уништивши њихов спомен, све њихово богатство и славу уграбише у своје руке...и *градове њихове и станове до основа порушивши*, и испунивши сву вољу и жељу господина свога превисока краља, вратише се у своју државу са великом славом.“ (Мирковић - Радојчић, 1935: 109 - 112)

Давно је, још у коментарима Григориног списка у коме се наводи прецизна бројка од *две хиљаде* српских коњаника који су учествовали у сукобу, наведено да је Данилово излагање на овом месту, иако хронолошки неодређено, ослобођено од било каквих реторских фигура, односно да му се може приписати веродостојност (Баришић - Ферјанчић, 1986: 183 - 187 и нап. 60 - 64). Данилово излагање, другим речима, примерено је хагиографском наративу, што подразумева меру ванвремености и топичког саопштавања, али оно се стога не може узети као неистинито. Исто важи и за оно што је у архиепископовом тексту забележено мало пре, што се односило на временски близак претходни догађај у којем је српска војска такође ратовала против Турака, а што је Андроник II доживео као *освету хришћанства* „од насиља ових поганика“.¹ Потоњи поход српске војске у Анадолију никако се, стога, не може разумети као за Србију ефемеран и по важности споредан подухват. Свака одбрана ромејске престонице као Новог Рима - Новог Јерусалима и хришћанског средишта света и после 1261. године по себи то није могла бити; најelitнија војска била је заправо изабрана Христова војска, значајно надмашујући снагу „једног одреда“; Новак Гребострек је једина личност из круга српске властеле која се именом спомиње у краљевом житију; и што је најважније, српске трупе спровеле су победоносни поход у име хришћанства а против јереси и безбожника. По свим

¹ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 108. Вредно је пажње приметити да истоветну реторику у описима сукоба Ромеја и Турака користе и други Данилу савремени писци, cf. N. Oikonomides, *The Turks in Europe (1305-13) and the Serbs in Asia Minor (1313)*, in: *The Ottoman Emirate (1300-1389), Halcyon Days in Crete I, A Symposium Held in Rethymnon 1991*, Rethymnon 1993, 159-168.

својим обележјима Гребостреков поход је за Милутина и српску државу очевидно представљао свети рат.²

Суд о нагоричкој цркви као о тријумфалном храму насталом из ових побуда, може бити оснажен додатним аргументима општије или сасвим одређене природе (Ђурић, 1968, 68 - 76) (сл.1). Чин обнове старог светилишта током средњовековне историје имао је посебну вредност, у понечему и већу од изградње новог здања, будући да је на тај начин не само оживљавано старо култно средиште, чиме је успостављан континуитет изабраног места, већ се смисао подухвата ослањао на познате речи светог Павла изговорене у првој посланици Коринћанима, којима је апостол себе представио као мудрог градитеља који поставља темељ, само Христово завештање, док „други зида у висину“ (1 Кор. 3, 10 - 11) (Фабрициус - Хансен (Fabricius Hansen), 2003: 200). Тако је у пракси, обнављање храма схватано као циклично васпостављање цркве као префигурације Небеског Јерусалима, Христовог тела односно инкарнације Логоса, што су била фундаментална начела православне догме, неопходна Милутину у његовом програмском настојању да српској цркви, између осталог, обновом њених кључних светилишта, да универзалну важност. На овај начин још увек латентно изражена, империјална тематика месијанског владара спаситеља истините вере отворено је исказана на западној фасади храма. Ту је непосредно испод кровног забата, у вертикалној оси портала (сл.2), од опеке и керамопластичних лончића изведен крст са акронимом Ф Х Ф П, којем одговара грчка синтагма „Фос Христу Фани Паси“ односно „Христово светло обасјава све“ (Тодић, 1993: сл. 3). Подразумевајуће је да се овим алудирало на победоносну светлост крста као иманентно одличје Христовог оружја, али у наведеном контексту мишљења смо да је краљ на овај начин нарочито желео да подсети на оне догађаје који су се, као стално понављани део хришћанске историје, збили под визијом крста у пламтећој светлости, од Константинове победе на Милвијском мосту, преко светлећег крста који се по речима Светог Кирила Јерусалимског, као знак праведности Констанцијеве царске власти указао на небу изнад Јерусалима, до Ираклијевог уласка у град, када је Часни Крст церемонијално био враћен на своје место (Јенсен (Jensen), 2017: 38 - 56; Стивенсон (Stephenson), 2018: 23 - 58; Ердељан, 2013: 94 - 100). Другачије речено, како је недавно приметио Пол Стивенсон, анализирајући феномен империјалне теологије војне победе, тријумф на бојном пољу у име хришћанства схватан је као божанска благодат која се изливала на све победоносне учеснике, од команданта трупа, преко војске до њихове постојбине (Стивенсон (Stephenson), 2018: 34). Одатле је споменуто Данилово

² За концепт и практично манифестовање „светог рата“ у Византији cf. Т. М. Kolbaba, *Fighting for Christianity. "Holy war" in the Byzantine Empire*, Byzantion 68 (1998), 194-221; I. Stouraitis, *"Just War" and "Holy War" in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study*, JÖB 62 (2012), 227-264.

слово о овом догађају било срочено на одговарајући начин; одатле је ктиторска композиција у цркви Св. Ђорђа, како је у литератури споменуто, изведена као један вид представе владарске инвеституре, у којој патрон - свети ратник, приказан чак пет пута на фрескама на којима је окружен кохортом својих другова по оружју, краљу као уздарје за модел храма, пружа мач (Ђурић, 1968: 68 - 76; Тодић, 1993: 119) одатле више него јасна апропријација атрибута „Новог Константина“ од стране српског владарског пара, назначена представом првог хришћанског цара и његове мајке наспрам ктиторске представе (Тодић, 1993: 119 - 120); одатле коначно и Данилова похвала на крају исказа о биткама Гребострекове војске, у којој се Милутин отворено пореди са личностима неупоредивог значаја, краљем Давидом и царем Константином, чиме су његова владарска персона и природа његове власти симболички биле поистовећене с највећим личностима старозаветне односно хришћанске историје (Мирковић - Радојчић, 1935: 109).

Милутинов *Pax Serbica*, међутим, није могао у потпуности бити остварен без исказивања симфоније владарског достојанства са црквом. У ту сврху извесно је да је дошло до новог импулса датог култу Светог Прохора Пчињског, и тада већ постојећа два светилишта, на местима где се подвизао и где је био сахрањен. Даља одређенија знања о простору светитељевог деловања и ауторитета моћи ће да буду саопштена с већом мером поузданости после објављивања резултата археолошких истраживања, односно остатака грађевине испод садашњег храма. Ипак, важно је подсетити да уз подизање његове цркве упоредо са Св. Ђорђем, прворазредно сведочанство у прилог изреченом представља и састављање светитељевог житија у *Норовом прологу*, рукопису који је по свој прилици настао током прве половине XIV столећа у српском манастиру Св. Михаила у Јерусалиму, када би требало да је дошло и до спајања култова Св. Прохора и Св. Јоакима Осоговског са деловањем Романа IV Диогена на балканским просторима (Чешмеджиев, 2009: 150 - 163). Ово би се хронолошки у потпуности слагало и са излагањем архиепископа Данила II, по којем је краљ своје задужбине у највећим источним центрима започео да гради тек након Гребострекове победе и подизања цркве у Старом Нагоричину. У сваком случају, ауторитет култног средишта, као и целокупне територије око њега, несумњиво је до почетка XIV столећа био такав да је идеја садејства владарског и подвижничког тријумфа, као једна од кључних у политичко-црквеној идеологији средњег века, могла да буде репрезентативно афирмисана, творећи изабраност места под окриљем Светог Прохора Пчињског.

**THE MONASTERY OF VENERABLE PROCHOR OF PČINJA
AND THE CHURCH OF ST. GEORGE AT STARO NAGORIČINO:
CREATING SACRAL TOPOGRAPHY
DURING THE REIGN OF KING MILUTIN**

Summary: *According to up-to-date research of monastery of Venerable Prochor of Pčinja and the church of St. George at Staro Nagoričino, the conclusion was that both endowments had been restored simultaneously, or over a very short interval of time. Considering this action as a homogeneous project initiated by Serbian king Stephen Uroš II Milutin and archbishop Sava III, the article deals with particular religious and ideological reasons, which were crucial in creating one mode of sacral topography in medieval Serbia during the second decade of XIV century. It consisted of a general restoration of an older church at Staro Nagoričino, as well as of a reaffirmation of the celebration of the cult of the Venerable Prochor, which had, until then, been predominantly local.*

Key word: *Staro Nagoričino, St. Prochor of Pčinja, King Milutin, Duke Novak Grebostek, Holy war.*

Библиографија

- Баришић, Ф., Ферјанчић, Б. (ур.) (1986). Византијски извори за историју народа Југославије. Том VI. Београд: Византолошки институт САНУ, 182-187.
- Ђурић, В. Ј. (1968). Три догађаја у српској држави XIV века и њихов одјек у сликарству. *Зборник за ликовне уметности Матице Српске* 4, 68-76.
- Ердељан, Ј. (2013). Изабрана места. Конструисање Нових Јерусалима код православних Словена. Београд: Православни Богословски Факултет-Институт за теолошка истраживања, 94-100.
- Иконоmidис, Н. (Oikonomides, N.), (1993), The Turks in Europe (1305-13) and the Serbs in Asia Minor (1313). У: *The Ottoman Emirate (1300-1389), Halcyon Days in Crete I, A Symposium Held in Rethymnon 1991* (159-168). Rethymnon: University of Rethymnon.
- Јенсен, Р. М. (Jensen, R. M.) (2017). The Cross. History, Art, and Controversy. Harvard University Press, 38-56.
- Колбаба, Т. М. (Kolbaba, T.M.) (1998), Fighting for Christianity. „Holy war“ in the Byzantine Empire. *Byzantion* 68, 194-221.
- Марјановић - Душанић, С. (2016). Свод српских светих у доба краља Милутина: династички култови. У: Максимовић, Љ. и Вукашиновић, В. (ур.): *Манастир Студеница - 700 година Краљеве цркве* (35-59). Београд: САНУ.
- Мирковић, Л., Радојчић, Н. (ур.) (1935). Архиепископ Данило, Животи краљева и архиепископа српских. Београд: Српска књижевна задруга, 109-112.
- Смолчић - Макуљевић, С. (2015). Историја манастира. У: Н. Макуљевић (ур.): *Манастир Свети Прохор Пчињски* (9-44). Београд - Врање: Епархија Врањска српске православне цркве-Српски Православни манастир Свети Прохор Пчињски-Центар за визуелну културу Балкана Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Стивенсон, П. (Stephenson, P.), (2018). The Imperial Theology of Victory. У: Y. Stouraitis (ур.): *A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300-1204* (23-58). Leiden - Boston: Brill.

- Стураитис, Ј. (Stouraitis, I.), (2012), „Just War“ and „Holy War“ in the Middle Ages. Rethinking Theory through the Byzantine Case-Study, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 62, 227-264.
- Суботић, Г. и Тодоровић, Д. (1995). Сликари Михаило у манастиру Светог Прохора Пчињског. *Зборник радова Византолошког института* 34, 117-142.
- Тодић, Б. (1993). Старо Нагоричино. Београд: Републички завод за заштиту споменика културе-Просвета-САНУ, 26, 119-120.
- Фабрициус Хансен, М. (Fabricius Hansen, M.), (ММIII). The Eloquence of Appropriation. Prolegomena to an Understanding of Spolia in the Early Christian Rome. Rome: „L'ERMA“ di Bretschneider, 200.
- Чешмеджиев, Д. (2009). Кратки бележки за култа на Св. Прохор Пшински в средновековна Бугария, *Старобугарска литература* 41-42, 150-163.

Прилози

Фотографија 1. Старо Нагоричино, црква Св. Ђорђа, изглед јужне стране

Фотографија 2. Старо Нагоричино, црква Св. Ђорђа, изглед западне фасаде